

Hadnagyolmal tanszorg / vez / fejed /
Sebastianus literatus

ez a két kőzet által alkotott hadnagyos
kőzetben helyett az által alkotott
Törpegyűben nyírnál ha a kőzet

„...ugy irhassak mint volt..”

Ünnepi tanulmányok a 65 esztendőös
Tóth Sándor László tiszteletére

alyaffat ffenbe mijnw waffat
 gaf ffenben mytzel byffat
 mirtz. ew. lyfen fegabertel payffat
 boel ffenmel mijnw myff gonsonijafat
 beaometelitz damnijafat damnijafat
 ellenffgatelmeel myff bozaffatol
 felitelerz ty batozffatol

Enghatol aſſe ſol 7 ſol wytyczel
 krytyczel fognan cy roſan rucel
 et horzottaſe lino
 puzlyottaſe zo

7th water 2 ft
at a
Cm.

Szeged

2019

of mijn dienst Tussch toen al doorzigt

Fontes et Libri
2.

*„...ugy irhassak
mint volt”*

ÜNNEPI TANULMÁNYOK
A 65 ESZTENDŐS TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ TISZTELETÉRE

Szerkesztette:
Bagi Zoltán Péter

Szeged
2019

Fontes et Libri

Sorozatszerkesztő:

Papp Sándor

Műszaki szerkesztő:

Borbély János – Ferwagner Péter Ákos

A kötet megjelenését támogatta az Árpád-ház Program (Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere [IV.2.]).

A kutatást és a kötet megjelenését a TUDFO/47138-1/2019-ITM iktatószámú FIKP program támogatta.

A kötet a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kiválósági Központ Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke, valamint az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoportja munkájának keretében készült.

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke

© Szerzők

© Bagi Zoltán Péter

ISSN 2676-8666

ISBN 978-963-306-701-7

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető gondolatok.....	7
T. HORVÁTH ÁGNES: A győzelem ikonográfiájának néhány eleme a Traianus-forumon.....	9
JUHÁSZ PÉTER: A 9. századi szláv vándorlás. Horvátok, szerbek és morvák honfoglalása.....	20
KORDÉ ZOLTÁN: Vezetők vagy alárendeltek? Néhány gondolat a kabar–magyar kapcsolatokról.....	42
TÜRK ATTILA–LANGÓ PÉTER: Régészeti adatok a honfoglalás kori sírokban fennmaradt lómaradványok klasszifikációjához.....	51
SZATLÓCZKI GÁBOR: A honfoglalás kori gypű. (Az egyházhelyes nemeselek és nyugat-dunántúli településterületük).....	68
HALMÁGYI MIKLÓS: Könyörgések, szállóigék, kósza idézetek a népvándorlás és a „kalandozások” korából	94
PETROVICS ISTVÁN: Dél-Magyarország és a török veszély a 14. század vége és a 15. század dereka között	104
BAGI ZOLTÁN PÉTER: Együttműködésre kényszerítve, együttműködésre kényszerülve	120
KRUPPA TAMÁS: Olasz csapatok Kanizsa alatt 1601-ben. Megjegyzések egy kudarcba fulladt hadjáratról.....	139
JUHÁSZ KRISZTINA: Forrás az 1605. évi korponai gyűlés történetéhez.....	150
PAPP SÁNDOR: Egy nagyvezíri beszámoló Bocskai István haláláról és a magyarországi és erdélyi hatalom örökösödéséről	172
SZABADOS JÁNOS: Egy kényes végvidéki diplomáciai affér 1652 tavaszán – Mehmed császár meghíúsított pozsonyi küldetése	183
TÓTH HAJNALKA: Szalih zajm, Musztafa zajm és társaik tragikus kereskedőútja 1711-ben – Adalékok az Oszmán Birodalom kereskedőinek magyarországi tevékenységéhez.....	197
Tabula Gratulatoria.....	210
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ tudományos életrajza	211
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ műveinek bibliográfiája	214

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Egy jubileumi emlékkötetet ki kell érdemelni, és meg kell érni. A fenti két kitétel mögött egy életút, egy oktatói és kutatói múlt áll. Magát az életutat nem kellene ezen helyt taglalni, bárki fellapozhatja a curriculum és a bibliográfia lapjait, azok magukért beszélnek. Az üres szólamokat pedig legjobb utoljára hagyni, és ez a jubileumi életkor még nem az életút vége. Valamit azonban le kell írni, mégis kiért és miért született ez a kötet.

Ünnepeltünk történész, a szó legjobb értelmében. Csendben, elbogarászva teszi a dolgát, halad a neves elődök útján, de újjáépíti, hol velük, hol ellenükben azt a történelmi képet, amelyet kutat. Ez a dolga. Minden történésznek feladata megérteni a nemzeti emlékezetet, feltárni a kor gondolkodását és ezen az alapon újjáépíteni a történelmi múltat. Amit a forrásokból morzsánságként összerakhat, építménnyé áll össze, és hitelessége az építőmesteren áll vagy bukik. Felül kell emelkedni politikai kurzusok közgondolkodásán, mentesülni kell a prekoncepcióktól és merni kell folyamatosan gondolkodva újra és újra elvitatkozgatni ugyanazon a történelmi tényen, amely olyan, mint a nemes opál, az erről közelítőnek kéket mutat, a másfelől állónak vöröset. Az írott források és azok értelmezései mind-mind szubjektív történelemszemléletet mutatnak, és hatalmas feladat az írott szó olyan értelmezése, amely a legközelebb képes hozni – minimális szubjektivitással – azt, ami volt, és úgy, ahogy volt. „A tudósnak a feladata az, hogy tudjon. Az, hogy tényeket felismerjen, és hogy a tényeket alkalmazza is, ahol lehet” – mondta Teller Ede. Kötetünk ünnepeltje ezt kísérli meg, ráadásul két történelmi korszakot vállalt magáénak, az egyiket a forrásszegénység és magyarázatbőség teszi nehézé, a másikat ennek nagyjából a fordítottja. A magyar őstörténethez „mindenki ért”, „sed non omnes qui habent citharam sunt citharoedi”¹. A tízenötéves háború korszakát már kevesebben művelik és nem népszerű az amatőr közönség körében. Ő mindkettőnek szakértő bűvára, mindkét témakörben több olyan meghatározó műve született, amely megkerülhetetlen, és tanítványokat vonz maga köré. Nem hivatalosan deklarált történelmi iskolát teremtett, nemcsak kutatókat nevelt, hanem olyan tanítványi kört, akik évtizedek múltán is megcsörrenték a telefont, lelkesen, felcsillanó szemmel köszöntik a találkozások során. Ez a kötet – az ilyenkor hivatalosan elmondandó frázisok helyett – egy ilyen kedves oda-köszönés, mosolygó bólintás, meleg kézfogás, csekély viszonzás mindazért, amit mint tanár, mint ember másoknak adott.

¹ „Nem mindenki muzsikás, akinek hangszere van.” Varro, De re rustica II. 1. 3. Ford. T. Horváth Á. Verdinek tulajdonított változata: Nem mindenki muzsikás, aki hegedűvel mászkál.

OLASZ CSAPATOK KANIZSA ALATT 1601-BEN MEGJEGYZÉSEK EGY KUDARCBA FULLADT HADJÁRATRÓL*

Az alábbiakban az itáliai csapatok Kanizsa alatti harci tevékenységének néhány eddig háttérben maradt, és a hadjáratról kialakított képünket árnyaló részletét szeretném megvilágítani.

Ismeretes, hogy a pápai, valamint a mantovai csapatok az 1595., 1597. és 1601. években a magyarországi harctereken tevékenykedtek, ami már korán felkeltette a magyar és olasz kutatók figyelmét. Most csak annyit említenék, hogy Florio Banfi háromrészes tanulmányt szentelt a Gianfrancesco Aldobrandini vezette pápai csapatok magyarországi tevékenységének, a legújabban pedig Giampiero Brunelli tollából született monográfia a pápai hadsereg hadműveleteiről. A mantovai részvételről egy régi összefoglalás áll rendelkezésünkre.¹

A három hadjárat közül messze az 1601. évi a legjobban feldolgozott, az erről szóló tanulmányok, közlemények öröndetes módon szaporodnak.² Érdekes lenne tudni, hogy a figyelmet miért ez a teljes kudarcot hozó hadjárat keltette fel. Az 1601-es hadjárat körülményei eltértek az 1595. és 1597. évitől, mivel a pápa nem tervezte újabb hadsereg felállítását, de hogy erre végül mégis sor került, nyomós okának kellett lennie. Ez az ok Kanizsa eleste volt.

Elég ránézni a térképre, hogy megértsük, miért keltett olyan nagy riadalmat ennek a fontos központi jelentőségű várnak az elvesztése. Nemcsak a belső-ausztriai, a szomszédos szlávón és horvát, hanem az észak-itáliai, friuli területek, azon keresztül Velence, illetve a többi olasz fejedelemség, és a pápai állam is veszélybe kerültek. Ez a félelem volt az oka, hogy VIII. Kelemen Kanizsa elestének hírére úgy döntött, haladéktalanul felszerel még egy hadsereget. A hadműveleti tervek azonban nem a pápaságtól, nem a pápától, hanem a háború fő terhét viselő II. Rudolftól és tanácsosaitól függtek. És éppen ez volt a bökkenő. 1601-re a Habsburg Birodalom az anyagi kimerülés határára jutott. Pénz hiányában még a határozott háborús szándék sem váltható át konkrét katonai erőfeszítésekre. A prágai udvar viszont kereste a békekötés lehetőségét: 1595, 1597 és 1599 után 1601-ben az oszmán és a Habsburg fél újra tárgyalóasztalhoz ült.³ A császár igazában véve nagyon bizonytalanul és habozva, a megegyezés lehetőségét végig nyitva tartva lépett be eleve a háborúba, amelynek kirobbanása után nem sokkal diplomatáival felvetette a tárgyalások fonalát.

Ebből a szempontból az 1601. év volt a legkomolyabb, mert eltért a többitől, ugyanis a tárgyalások a Portával februártól egészen szeptemberig elhúzódtak, tehát úgy tűnt, a hosszú háborús évek után valóban volt megegyezési hajlandóság a másik félnél is. Figyeljünk a dátumokra: a pápai csapatok már július közepén elérték a táborozásra kijelölt zónát a Zág-

* Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport támogatásával.

¹ Banfi 1939. 1–33.; 1940. 143–156., 213–228.; Brunelli 2018. 124–152.; Errante 1915. 15–114.

² Tóth 2000. 327–345.; Bagó 2013. 5–30.; Kanász 2019. 79–92.; Huszty–Kanász–Szovák 2018. 143–172.

³ Hadnagy–Papp 2003. 118–153.

ráb, Ljubljana és Celje háromszögben. Ehhez képest csak bő egy hónappal később, augusztus 21–23-án indultak el három lépcsőben, mivel a császár parancsa éppen a béketárgyalások miatt egyre húzódott, és még erre kell számolnunk majdnem egy hónapot, amikor a hadsereg meg is érkezett a vár alá. Ez a kéthónapnyi késlekedés később megbosszulta magát. A másik fontos szempont, amelyet mérlegelni kell az egész 1601. évi hadjárat szempontjából, hogy a hadművelati célok, éppen úgy, mint az 1595. és 1597. években, nem tisztázódtak a hadműveletek megkezdéséig.

1601-ben egyszerre háromféle verzió, illetve ezeknek a variációja fogalmazódott meg haditerv gyanánt: a legkisebb esélye a balkáni hadműveleteknek volt, jóllehet a balkáni keresztények, akik a háború kitörésétől kezdve folyton azzal ostromolták a császári és a pápa udvart, hogy indítson támadást balkáni területre, cserébe az ott lakó népek fellázadását ígérve. Mivel ez megjelenik Aldobrandini generális levelezésében, bizonyosan felmerült, hogy ha nem is a teljes pápai hadsereget, de legalább egy részét fordítsák egy ilyen balkáni diverzióra.⁴

Sokkal komolyabban hátráltatta a Kanizsa irányában történő felvonulást a másik terv, amely Buda vagy Székesfehérvár visszafoglalását tűzte ki célul. Mint ismeretes, ebből végül Székesfehérvár ostroma és bevétele valósult meg, ami a Buda körüli hadműveletek előkészítésének is tekinthető, mert a magyar főváros körüli védőgyűrű Esztergom fontosságához mérhető elemének a megszerzését jelentette.⁵

Ám végül ezt a tervet is ejtették, nem utolsósorban a pápai diplomácia közbelépésére. Rómában, mint utaltam rá, már a kezdet kezdetén Kanizsa ostromával számoltak, ez a szavakon túl világosan kiderül a 3. pápai hadsereg felvonulási irányából. Az első két hadjárat idején a pápai csapatok, a mantovaiak és egyéb Itáliából érkező kontingensek a hagyományos útvonalon érkeztek, Trentón és Bolzanón keresztül a Brenner-hágón át Innsbruckig gyalog, majd onnan az Innen és a Dunán hajóval Bécsig vonultak.

Ez alkalommal egészen más volt az irány: Anconából nem észak, hanem kelet felé hajóztak, eredetileg Triesztbe, ahonnan Zágrábig vezetett volna az út. Aldobrandini az ellátmányt egészen Zágrábig rendelte meg és fizette ki. Csakhogy Triesztben pestis tombolt, ezért kénytelenek voltak Fiume, a mai Rijeka felé hajózni, ez azonban jó nagy szárazföldi kerülőt, és persze idővesztést jelentett. A 9200 főre rúgó pápai hadsereg felvonulását és bekvártélyozását a Fiume, Ljubljana, Zágráb háromszögben a pápai adminisztráció három fő tisztviselője irányította. Bisaccione ezredes Fiumében maradt, Giacomo Serra apostoli hadbiztos Ljubljanában tevékenykedett, míg Flaminio Delfini, Aldobrandini jobbkeze, aki majd látni fogjuk, a generális halála után a sereg parancsnokságát is átvette, Zágrábban irányította a katonák elszállásolását.⁶

Aldobrandini, a parancsnok azonban Villachon keresztül, északról érkezett Grácba, Ferdinánd főherceg rezidenciájára és főhadiszállására, nyilván éppen azért, hogy megtárgyalják a hadműveletek részleteit. Itt dőlt el Banfi szerint július 16-án, tehát kb. egy héttel a pápai hadsereg kirakodása után, hogy a hadművelati cél Kanizsa lesz. Ez az állítás némi korrekcióra szorul, a generális ugyanis még augusztus 5-ei levelében is azon morfondírozott, hogy még mindig nem teljesen biztos a hadművelati célja, ami ha esetleg mégis Buda

⁴ Kruppa Tamás: Gianfrancesco Aldobrandini prágai tárgyalásai. *Lymbus* 2019 (megjelenés alatt).

⁵ Erről l. legutóbb *Bagi* 2016. A vonatkozó szakirodalmat l. ott.

⁶ *Brunelli* 2018. 132.

vagy Székesfehérvár lesz, akkor nem sok értelme van annak, hogy a hadsereg Zágrábban és környékén táborozzon le, mert ebben az esetben még kb. 300 kilométernyi menet vár rájuk kipusztított területen.

A bizonytalanságnak az volt az oka, hogy a török fél ravaszul augusztus elejére, Aldobrandini értesülései szerint augusztus 4–5-re időzítette megbízottainak érkezését.⁷ Ha az időhúzás volt ezzel a cél, akkor teljes sikerrel jártak. A generális már idézett levelében kifejezte aggodalmát, hogy a nyárnak lassan vége, amivel vége a jó időnek is: ebben prófétnak bizonyult. Ezzel magyarázható véleményem szerint az is, hogy a logisztikai nehézségek mellett – amire találunk utalást a levelezésanyagban – az augusztus 21–23. között elinduló hadseregnek – bár Banfi téved, mivel később is indultak még csapatok – miért kellett több mint egy hónap, hogy Kanizsa alá érkezzen. Tudniillik akár Grácból, ahogyan Banfi tanulmányában szerepel, akár Zágráb, Ljubljana vagy Celje irányából számítjuk is a kiindulási zónát, ahogyan Brunellinél olvassuk, napi 20 km-es átlagmenetet számolva a seregnek egy hét alatt kényelmesen oda kellett volna érnie akármelyik fentebb jelzett településről a vár alá. De nem ez történt: mint említettem, a generális Grácban tárgyalt, Banfi mantovai forrásokra hivatkozva azt írja, hogy a hadsereg is innen indult el.⁸ Láttuk, hogy a hadsereg valójában nem itt, hanem a stájer fővárostól jóval délebbre táborozott le, Nagykanizsa pedig onnan nem északra, mint Grác, hanem északkeletre van.

Hogyan oldható fel ez a nyilvánvaló ellentmondás? Az eltérésre nem találunk semmilyen magyarázatot: mindkét szerző adós körülbelül egy hónapnyi idő elszámolásával, mivel nem tudjuk meg tőlük, mit csinált több mint 20 ezer ember augusztus vége és szeptember vége között majdnem egy hónapig. Delfini szeptember 9-én kelt levelében arról olvashatunk, hogy előző nap, azaz 8-án Vaccivárra érkeztek, ahonnan következő napon 8 mérföldnyi menetet tettek meg.⁹ Vaccivart nem lehet Vasvárral azonosítani, ami egyébként illeszkedne a Banfinál szereplő gráci kiindulópontához, a környéken azonban nincs még egy olyan település, amelynek hangalakja ennyire hasonlítana Vasvárhoz. Kontrollforrásként Cosimo Baronellinek a velencei követ számára szeptember 9-én írt levele adódna, aki a nevet némileg módosított formában írta le, amelyet a vaicvari domboknál lévő főhercegi táborból (*Dal campo arciducale sul colle de Vaicvar*) keltezett.¹⁰ A levélből kiderül, hogy a Kanizsa ellen felvonuló hadsereg nagyobbik része a táborban tartózkodik: a főherceg és Medici csapatai mellett, akit oda vártak, Delfini személyének említése arra bizonyíték, hogy a pápai sereg egy része is bizonyosan itt volt. Mindkét levélből megtudjuk, hogy Medici Gonzagával Kanizsa felderítésére indult, tehát a mantovai csapatok is itt vannak. Vasvár Gráctól keletre kb. 100, Kanizsától pedig északra, kb. 65 kilométer távolságra van. A Zágráb–Grác távolság nagyjából 145 km, kb. annyi, mint a Grác és Kanizsa közt lévő távolság, azaz ez a kiindulási pont nemcsak több menetet és több időt, hanem több erőforrást is felemésztett, ami magyarázná, hogy a Gráctól kb. 140 km-re fekvő Kanizsa alá vezető út megtételéhez miért kellett több mint egy hónap. Egy ekkora, 11 napnyi vargabetűt azonban semmivel nem lehet magyarázni, azzal sem, amire első látásra gondolnánk, hogy tud-

⁷ Ennek iratait l. egy hamarosan megjelenő okmánytárban. Pápai csapatok Magyarországon (1595–1597, 1601). Kiad. *Kruppa Tamás* (Collectanea Vaticana Hungariae) (Kézirat).

⁸ *Banfi* 1940. 144.

⁹ Az idézett iratokat l. Pápai csapatok Magyarországon i. m.

¹⁰ ASVe Senato, Dispacci, Germania, filza 31, fol. 175v.

niülük mégiscsak Székesfehérvár felé indultak el a pápai csapatok, ahogyan a császári udvar akarta: erre egyrészt nincs konkrét bizonyíték, másrészt logisztikai szempontból is a lehetetlen határát súrolja, hogy egy ekkora hadsereget ekkora kerülővel, délről meredeken északra juttassanak el. Vaccivar, illetve Vaicvar tehát semmiképpen nem lehet Vasvár, a leírás sokkal jobban illik Bajcsavárra, amely Kanizsától 8 km-re délnyugatra feküdt.¹¹

A hadicél bizonytalansága és a hadműveletek számára alkalmas idő elmúlása mellett akadtak egyéb nehézségek is. Az olaszok és a németek nem kifejezetten kedvelték egymást, a vezérek viszálykodtak, de nem tudtak megfézni egymással az olaszok sem. A viszálykodás mélyén presztízsszempontok húzódtak meg, a betegeskedő Aldobrandinit helyettesítő Delfininek sem Gonzaga, sem Medici nem akart engedelmeskedni. Az engedetlenség nem került el a példás fegyelemben tartott pápai hadsereget sem. A történeti szakirodalom konstatálja, hogy Aldobrandini szeptember 17-én Varasdon bekövetkező halála után három kompánia parancsnoka, Paolo Savelli, Carlo Malatesta és Orazioni Baglioni otthagyták a pápai zászlót, és venturiereként, azaz önkéntesként átléptek Don Giovanni de Medici szolgálatába. Az okot abban szokás megjelölni, hogy a generális halála után nem akartak engedelmeskedni a parancsnokságot átvevő, rangon alulinak tartott Delfininek. Ránk maradtak Savelli és Malatesta feltehetően Pietro vagy Cinzio Aldobrandinihez intézett levelei, amelyekből kiderül, hogy a generális halála csak az alkalmat szolgáltatta a lépéshez. A levelekből kiderül, hogy Aldobrandini Zágrábban tett ígéretével ellentétben Delfini tanácsára a már meglévő 6–6 kompánia mellé nem adta át még 6–6 kompánia parancsnokságát.¹² Baglioni levele nem maradt ránk, vagy lappang, az ő érveit nem ismerem. Nem ismerem Delfini indítékait sem, de ránk maradt a naplója, annak átvizsgálása után feltehetően választ kapnánk erre a kérdésre is, ezért itt csak egy hipotézist fogalmaznék meg.

A pápai hadsereget eredetileg 9 regiment élén 9 parancsnok vezette, ami kb. 9200 ember esetében azt jelentette, hogy nagyjából 1000 ember jutott egy csapatparancsnokra. Hármójuk lemondása után nem kerestek utódokat, hanem 5 nagy egységbe szervezték át a sereget. Ennek oka véleményem szerint, hogy a generális, ill. tanácsadója, Delfini úgy gondolták, hogy kevesebb parancsnokkal könnyebb és koncentráltabb lesz az irányítás. Az intézkedés Delfinit és Aldobrandinit igazolta, mivel nem tudunk arról, hogy az ostrom további részében probléma lett volna az irányítással: sőt inkább arról vannak adataink, hogy a nehézségek ellenére a pápai sereg jól helytállt és bátran harcolt. Sajnos a hadsereg többi része továbbra is rivalizált egymással. Ami ahhoz vezetett, hogy egy olyan, igaz, csak részben korszerűen megerősített, ám a védelem szempontjából igen előnyös helyen fekvő várnak, mint Kanizsának az ostromához szükséges összefogott vezetés hiányzott, ehelyett az erőket szétforgácsolták. Ezekkel viszont a várat a végsőig tartani kész, igen motivált helyőrség, élén a tetterős és határozott várparancsnokkal, Tirjáki Haszánnal könnyedén megbirkózott.

A kudarc okai közt említendő a két hadsereg logisztikájának a különbözősége is. A pápai adminisztráció három alkalommal is jelesre vizsgázott, mivel háromszor is kitűnően megoldotta egy kb. 10 ezer fős hadsereg 1000 kilométernyi távolságra való eljuttatását, ráadásul a harmadik alkalommal egészen más útvonalon. Ellátásukat hadianyaggal és élelmi-

¹¹ Pálffy Géza szerint a vár 1600-ben elpusztult *Pálffy* 2002. 12., 25. A fenti adatok egyértelművé teszik, hogy ezzel szemben Bajcsavár még 1601-ben is állt. Stájer levéltárakból hoz ugyanerre adatokat *Tojfi* 2002. 38., 39.

¹² *Brunelli* 130., 137., 138.

szerrel a magyarországi hadszíntéren részben legalábbis a császári adminisztrációnak kellett átvennie. Ne legyünk igazságtalanok, ennek sokkal több embert kellett ellátnia, ugyanakkor a panaszok az olaszok részéről mindhárom esetben ugyanazok voltak.

A kritikák igen magas szinten fogalmazódtak meg: az egyik e tárgyban született irat (*Manifesto del duca di Mantova circa l'impresa di Canisa*) szerzője, vagy legalábbis tollba mondója, ha hihetünk a címzésnek, Vincenzo Gonzaga volt.¹³ Megírásának háttérében a kudarc miatt kibukkanó polémia húzódnak meg, amelyet szerzője, a herceg a maga védelme érdekében készített el. Az irat egy névtelen példányát idézi Banfi is *Ragguaglio del successo di Canisa* címmel. Gonzaga herceg hosszan sorolja a hibákat, amelyek közül csak néhányat említ meg, mivel az alább közlésre kerülő irat regesztájában részletesen felsorolásra kerülnek.

A herceg a kudarc legfőbb okát a Ferdinánd főherceg stábjához tartozó Orfeo Gallianiban látta, aki a tüzérség főparancsnoka volt, és sikerült a főherceg bizalmába férkőznie, aki a gyakorlatban teljesen átengedte neki az irányítást, amivel nem nagyon sikerült megbirkóznia. A következménye az lett, hogy az ostrom legfontosabb tényezője, az ostromtüzérség elégtelenül működött, mondjuk ki, csődöt mondott, ráadásul a tüzérség eredményes működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges védművek sem épültek ki. A 6000 ágyúgolyóból 1800 elmerült a vízben és a mocsárban. Összehasonlításképp, Várad 1598. évi ostroma során a vár tüzérségi parancsnoka, Giovanni Isolani szerint a védők 2200 golyót lőttek ki.¹⁴ Az ostromhoz és a roham előkészítéséhez szükséges 1000 árkásznak csak a negyede állt rendelkezésre, azok közül is sokan megszöktek, ezért a munka az ebben gyakorlatlan katonaságra maradt, akiket tömegesen lőttek le a védők. Az ágyúk vontatásához szükséges 1000 lóból csak 300 állt rendelkezésre, ami miatt két héttel később állt csak fel az ostromtüzérség.

A vádakra könnyen válaszolhatnánk, hogy a herceg bűnbakot keresett, ám az mindenképpen elgondolkodtató, hogy az ellátással, logisztikával kapcsolatos olasz panaszok a korábbi hadjáratok kapcsán is rendre elhangzottak, illetve, hogy az ostrom során mindössze két rohamra került sor, abból is az elsőt rögtön a vár alá érkezés után, tehát tüzérségi előkészítés nélkül kivitelezték. Vagyis csupán egyetlen rohamot sikerült indítani. Ezekért a hibákért Gallianit, a főherceg bizalmasát tették felelőssé, aki ezért ellenséges tűz által megkapta a büntetését, ugyanis még az ostrom kezdetén halálos találat érte.¹⁵ Nem mintha ezzel megoldódtak volna a problémák.

Aldobrandini generális szintén a császári ellátórendszerben, de annak egy másik kulcszereplőjében látta a problémák gyökerét: Giuseppe Rabatta, a terület illetékes komisszáriusa, ahol lehetett, keresztbe tett az olaszoknak, például az Apostoli Kamara egy 300 ládából álló küldeményét nem továbbította a hadseregnek, és úgy viselkedett az olaszokkal szemben, mint egy *pater patriae*, ami ez esetben nem dicséret volt.¹⁶

Összegzés. A kanizsai hadjárat iskolapéldája annak, amikor a politika mélyen belenyúl a katonák dolgába: egy több tízezer fős hadsereg mozgásba hozása, mozgásban tartása, mozgásának módosítása nagyon időigényes és bonyolult művelet. A császári udvar a háború politikai megoldását keresve figyelmen kívül hagyta ezt a tényt, és arra kényesírtette a Kanizsa ellen felvonuló hadseregnek legalább a felét, hogy eredetileg kitűzött hadászati

¹³ L. a Függelék.

¹⁴ Kruppa 2018. 190.

¹⁵ Brunelli 2018. 139.

¹⁶ Uo. 132.

célját módosítva, hosszú megállókkal tarkított menetet hajtson végre Kanizsa irányában. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a hadműveletek megkezdéséhez ideális száraz meleg nyári időszak elmúlt, az ellenség pedig elég időt nyert ahhoz, hogy felkészüljön a védekezésre. Mindez természetesen hatással volt a hadsereg ellátására is.

A kanizsai hadjárat az 1601. év hadműveleteinek mellékhadszíntere volt, mivel a főerők a főcsapást Székesfehérvár irányában a vár és a város ostromával mérték. Ez azzal a következménnyel járt, hogy bár az ostromhoz felvonuló hadsereg létszáma elegendőnek bizonyult, a rendelkezésre bocsátott hadianyag és az azt kiszolgáló adminisztráció már távolról sem állt kielégítő mennyiségben és számban rendelkezésre, amelyet ráadásul emberi mulasztásokból kifolyólag nem a megfelelő módon használtak föl.

Forrásközlés

1601 ?

Vincenzo Gonzaga mantovai herceg nyilatkozata a kanizsai ostrom körülményeiről

ASV Fondo Borghese I, vol. 758, fol. 182r–193v

A mantovai herceg július végén Grazba ért, ahonnan minél gyorsabban tovább szándékozott vonulni, hogy ne késleltesse a kanizsai vállalkozást. Ott találta Orfeo Galliani ezredes, Giovanni de' Medicit, akiket a főherceg a hadsereg vezetésével bízott meg. Az előbbinek sikerült annyira a főherceg és tanácsosai bizalmába férkőznie, hogy az egész vállalkozás lebonyolítását rábízták. A mantovai herceg hiába próbált részletesebb információkhoz jutni, semmitmondó válaszokat kapott. De az kiderült, hogy a hadművelleti területet személyesen nem derítette fel, hanem mások egymásnak ellentmondó beszámolóira hagyatkozott: ennek később, különösen a tüzéséget illetően súlyos következményei lettek.

Az általa alkalmazott különböző, a mocsár áthidalására konstruált szerkezetek hatástalannak voltak, ezért az árkok feltöltésére a hagyományos időigényes módszert kellett alkalmazni.

Kétségtelen, hogy a többi tanácsos hanyagsága, valamint a balszerencse miatt az ezredesnek a szükséges ezer igásló helyett mindössze 300 állt a rendelkezésére, amelyek az ilyenkor szokásos módon elhullottak, így a tüzéséget csak több mint két hetes idővesztéssel sikerült a megfelelő helyzetbe hozni.

Az árkászokból a szükséges ezer helyett 250 állt rendelkezésre. Ők azonban néhány nap elteltével különböző ürügyekkel eltávoztak. Így az ő munkájukat is a katonákra bízták, akik azonban hozzá nem értő módon és lagymatagon dolgoztak mivel a védők állandó tüze miatt sokan elesetek közülük. Ráadásul az alapanyagul szolgáló faanyag messze volt, és sok szekér kellett hozzá, amivel sok időt tékoztak el.

Az elkészült töltés fáit sem helyezték el jól.

A 6 ezer lövésből 1800 a vízbe csapódott, az így elveszett golyókat nem lehetett pótolni.

A hadsereg több nemzet fiaiból állt össze, akiknek a parancsnokai nem akartak egymásnak engedelmességni, aminek az lett a következménye, hogy az ostrom előkészületek vontatottan haladtak, az erőket megosztották. Ehhez járult, hogy a hozzá nem értő mérnöki munka miatt rossz helyen állították fel az ágyúkat.

A főherceg egyes tanácsosai, akik között voltak eretnekek is, hanyagul intézték az ellátási feladatokat, mintha nem is akarnák a vár megvételet.

Az olasz parancsnokokat alaptalan híresztelésekkel és egyéb eszközökkel félemlítették meg. Ezért megfogalmazódott a gyanú, hogy az ezeket terjesztők egyéni érdekből titokban kapcsolatot tartanak fent a törökkel és beszámolnak az ostromlók terveiről.

Nem lehet elhallgatni azt sem, de nevek említése nélkül, hogy a török sereg azon elhatározását, hogy a végsőkig kitart, a keresztény táborból elmenekülők erősítették. Végül a rossz idő arra kényszerítette az ostromlókat, hogy tábort bontsanak. Ezt követelték Mátyás főherceg közben beérkező csapatainak parancsnokai, akik alig kétnapi táborozás után jutottak erre az elhatározásra. A főherceg végül beadta a derekát azzal a feltétellel, hogy az elvonulás rendben menjen, és ne kerüljön semmi az ellenség kezére. Ami rendben el is kezdődött, az utóvédként kijelölt lovasság azonban a töröktől való félelme miatt a megbeszéltek ellenére napokkal korábban elhagyta állásait, ezért a visszavonulás pánikszerű meneküléssé fajult, és rengeteg holmi az ellenség zsákmánya lett.

A főherceg igen nagy személyes bátorságról és tettekérségről tett tanúbizonyságot: ha egy kicsit önállóbban járt volna el, jobban engedelmeskedtek volna neki, és így nagyobb sikert ért volna el. Különösen akkor, ha néhányan irigységből és féltékenységből nem akadályozták volna meg, hogy a bajcsavári táborból elfogja a kanizsai helyőrségnek szánt segélyszállítmányt, aminek a megvalósulása esetén a vár néhány napon belül elesett volna.

Manifesto del duca di Mantova circa l'impresa di Canissa

Si trovò sua altezza in Gratz per la fine di Luglio, accelerando, quanto più poté la venuta sua, accio la tardanza non havesse da esser d'alcuno impedimento all'impresa, che si doveva tentare di Canisa. Ritrovò quivi il colonello Orfeo, et il signor Don Giovanni de Medici destinati già a i carichi, c'hanno poi amministrato nell'essercito, et esso colonello in particolare impossessato affatto dell'animo dell'arciduca, et de i ministri per quello spettava all'espugnatione di detta piazza, come se in lui solo fusse stata la total fiducia della sicura recuperatione, et seco erano già state concertate le provisioni, che da lui erano giudicate bisognevoli. Siche pareva all'arciduca et a gli altri, cosa superflua il discorrere con chi si fosse, et le cose passorono per molti dì in tanta privatezza con esso Orfeo, che resolutasi sua altezza da romper il ghiaccio et di chieder informatione di quello s'haveva a fare, et de i mezzi, con i quali l'impresa s'haveva a maneggiare, et da poi più d'una volta replicata questa istanza, non puote mai penetrar altro, se non che secondo la richiesta d'esso colonello, che publicamente asseriva de haver ogni suo bisogno pronto, stava provveduto a quanto occorreva. ne in un consiglio, che pur si fecè avanti sua altezza prima della partita per il campo, et di altre simili cose superficiali, onde la prova ha poi mostrato, detto colonello, unico conduttore, per così dire, di questa fattione essersi in molte cose ingannato come quello, che non havendo prima riconosciuta la piazza ma atteso solo alla relatione d'altri. da cui la trovò molto diversa, non providde di molti ricapiti, che su'l fatto si trovarono neces-sarii, et in particolare d'arteglieria da campagna, per batter le diffese dell'inimico. Siche convenne con poco frutto venir immediatamente all'uso del cannone, e col gettar al vento gran parte di quella monitione, che doveva servire per le batterie ridursi, come seguì, in pochissimi dì in necessità così di palle, come di polvere.

S'aggiunge, che professando il colonello Orfeo d'haver organi, et machine da passar la palude, et di poter con essi facilmente attaccar la piazza, non se n'avidde però in molto tempo effetto alcuno, anzi convennè passar per la via ordinaria delle fascinate, et gabionate tanto più longa, e più difficile, come ha poi dimostrato l'effetto, quanto è più malagevole per il largo, e profondo pantano il sito dela piazza medesima.

Egli è ben vero che per difetto. come si crede, d'alcuni ministri dell'arciduca e per mala fortuna ancora si trovò esso colonello in mancamento di molte cose promessesgli, perche i cavalli per tirar l'arteglieria, che dovevano esser sino a mille, non arrivaron mai a trecento, e questi per li ordinarii patimenti della guerra, ogni dì si sono assai diminuiti di numero, et per non haver l'arteglieria pronta su i primi dì s'andò temporeggiando, che si perdessero per questo rispetto più di due settimane di tempo attis-simo ad ogni fattione.

I guastatori, che pur anch'essi dovevano esser circa mille, non furono mai ducento cinquanta, et questi che dovevano assister di continuo all'opera delle fascinate, e gabionate, pochissimi di doppo l'arrivo loro in campo sotto pretesto, che il culto della campagna patisse, con bandiera inanzi, et con licenza de' suoi superiori se n'andorono. Onde restò il carico di tutto a i soldati che con maggior tepidezza s'impiegavano in queste opere per la continua mortalità che in essi seguiva di loro. La materia poi era tanto lontana, dovendosi levar dal bosco, che prima fossero fatte le fascine, et condotte alle paludi con i carri di diversi particolari, non essendovene alcuni destinati a posta a questo effetto, si andava consumando tutto quel tempo inutilmente, che haverebbe potuto servire per il buono, et felice effetto dell'impresa.

Non si tace la fabrica de gabioni, come addossata solamente, et senz'altro ricapito, doppo che alcuni dì si fu in campo a i soldati Alemanni, ha portato seco tante dilationi, che lungo sarebbe il riferirlo.

Delli 6 mila tiri, che il colonello Orfeo haveva ricercati, se ne sommersero nella mora da mille ottocento. Si che presto presto si consumò il resto, et per molti dì si stette attendendo nova provisione. Onde l'inimico scuoprendo queste debolezze in cambio d'avilirsi, prendeva animo, et in pochi dì rifaceva tutto quello, che di mano in mano dalle artiglierie nostre veniva rovinato.

L'essercito poi era composto di tante nationi sottoposte a tanti capi, che malamente soffrivano il commando l'uno dell'altro, che con prudente discorso doveva reputarsi, se non a gran fortuna ogni buon essito, che ne seguisse. Non voleva il signor Delfino obedire, se non all'arciduca il signor Francesco del Monte si referiva al signor Don Giovanni, che non tanto ha fatto l'officio di mastro di campo, quanto il colonello delle genti Fiorentine. Il signor d'Herbestain general della cavalleria del paese, non riconosceva altro commando effettivamente, che quello dell'arciduca medesimo. Il Madrucci constitui anch'egli personaggio da se per la superiorità del suo commando, se bene più d'ogni altro ha seguita la volontà di sua altezza. Onde poche erano le deliberationi che s'havevano a prendere, nelle quali ogn'uno non volesse, per così dire, a suo modo, et da tutto seguiva lentezza, e tardita nelle essecutioni, come ben s'è poi scoperto nelle fabriche di tante strade per approssimarsi alla fortezza, che dove due ne bastavano solo reali, et buone, per attaccarla dall'una, et l'altra parte si divisero in cinque, volendo ciascuno far da se, et calando ogni dì la gente di numero. L'essecutione si rendeva più tarda, per le difficoltà, massime della materia, e lontananza d'essa, come s'è detto. S'aggiunge, che per inesperienza de quelli che professavano sopra gli altri dell'ingegnere, alcune d'esse strade si sono scoperto in progresso di

tempo mal situate, e troppo esposte al tiro del cannone. Onde più d'una volta è convenuto munirle di novi ripari, da che in somma è proceduto, che l'opera, l'impresa sia restata imperfetta.

Non è da tacere, che in quei ministri dell'arciduca a quali toccava il carico di molte provisioni, s'è sempre scoperta una fredezza e lentezza indicibile, e quando per difetto loro mancava una cosa, e quando un'altra conoscendosi una manifesta repugnanza in molti di loro massime heretici che non potevano ne tollerare, ne sentire, che ci fusse quella speranza, che si poteva haver sicura della presa di Canisa, durando il buon tempo ancora alcuni dì o se prima fossero stati forniti quelli approssi, che stavano incominciati.

Le stagioni, li stratagemmi le arti, et le sottilità, che sono state usate, per intemorire li capi Italiani dell'essercito con minacce di vicino, e gagliardo soccorso, sono state infinite, ma come siamo stati ributtati sempre, e stimate per vane, come erano, da sua altezza in particolare il mondo lo sa, et non fa bisogno di riferirlo. Ben si va con qualche colorato fondamento da alcuni sospettando, che non solo gli inventori di simili astutie tentassero di levar con queste già molto tempo fa l'essercito da Canisa, ma che per privati loro interessi tenessero segreta intelligenza con i Turchi, et gl'avisassero ogni progresso, et disegno dell'essercito nostro.

Finalmente non è da tralasciare un particolare di molta consideratione, ma senza venir a nominatione d'alcuno che si sa quasi di certo. che scopertasi la resolutione dell'inimico di non rendersi, ma di diffendersi sino all'ultimo spirito, sia da certi cavallieri di portata stata fuggita l'occasione di così pericoloso congresso, come sarebbe stato nell'assalto di spada e spada prolongandosi perciò d'hoggi in dimane, et mutandosi spesso quelle fatture de gli approssi che forse molto prima si potevano finire, accio il cattivo tempo, che per comune giuditio non poteva tardar molto a sopraggiungere. fusse egli il giudice di questa causa, et licentiasse quel poco residuo, che avanzava dell'essercito, senza maggior pericolo da quell'impresa.

Hora se stando le cose dette non s'è recuperata Canisa non dovrà, chi si sia bene informato d'esse prendersene maraviglia, anzi che quasi per necessità la cosa doveva finir, sicome ha fatto. Per quello tocca poi alla disordinanza, et dannosa ritirata dell'essercito di essa, ancora se ne possono render le verissime cagioni, poiche sopravvenuto già il mal tempo, ne potendosi più vivere in campagna, e facendo grandissima istanza le genti mandate per soccorso dell'arciduca Mattias di partirsene, si conchiuse, che si levasse il campo, et si sarebbe eseguito con buon ordine, et con salvezza dell'arteglierie, et del resto se ci fosse stato il dovuto ricapito de cavalli, et se dette genti dell'arciduca havessero per due dì soli voluto fermarsi, ma risoluti d'andare. L'arciduca ancora si risolse di partire immediatamente, sicche convenne acquietar l'animo, e lasciar tante cose, come seguì, in mano dell'inimico. S'ordinò poi l'accomodamento de ponti e restò con appuntamento che le medesime genti venute in soccorso. restassero di retroguardia, ferme in campo, sinche quelle dell'arciduca fossero passate il ponte, et messe in sicuro, ma essi, che dovevano fermarsi sino al lunedì mattina marciarono doppo mezzo dì il sabbato. Onde non volendo alcuno per tema che il Turco sortendo fuori non gli desse alla coda, restar dell'ultimi, tutto si pose subito in gran scompiglio, e quello, che cagionò tanto disordine, et la immortalità d'infiniti poveri soldati fu, che li ponti non si trovarono accomodati in alcun luogo, onde le genti si ritennero sbigottite da così gran moto per un gran pezzo, ne potevano passar in molti luoghi senza estrema difficoltà et evidentissimo pericolo, come da molti si può

riferire, et così passano sempre le cose, quando non ci è l'obediencia, et quando senza castigo ogn'uno s'usurpa la licenza, che gli pare.

Sua altezza per quello è toccato a lei, et per quello ha potuto fare, habbia compiuto ad ogni fattione, et ad ogni consiglio, è stata spessissimo alla batterie, nelle trinciere, alli boschi per le fascine, alla visita dei forti, e de i ponti, non esclamando altro, che prestezza, et essecutione, se si è andato a riconoscer, alcuna sito pericoloso, non è restata mai in dietro, et quando si tentò di dar l'assalto, ella medesima andò con tutti i suoi nelle trinciere, et non si fermò, sempre s'è toccato all'armi, così di notte come di giorno, è stata fra li primi a cavallo, se si è presentata occasione d'andar ad incontrar il soccorso de Turchi, sempre ne ha procurato il carico, se si è trattato d'abbandonar l'impresa, sinche il buon tempo è durato, si fanno le proteste, et le declarationi che tante volte ha fatte, et si può comprendere, havendo ella mostrata tanta prontezza e tanto valore, che s'havesse havuto un libero commando, et obediencia maggiore, le cose non sarebbono riuscite nella maniera, che hanno fatto, et in particolare se all'altezza sua quando l'essercito stava alloggiato a Vaizvar, fusse stato permesso d'andar ad impedir il soccorso che quella notte medesima conforme all'avviso havuto entrò in Canisa et senza il quale la piazza priva di monitione cadeva in poschissimi di in mano dell'arciduca. Impresa ch'era reputata sicura, et facile per la quale di già sua altezza stava in pronto per partire, se detto arciduca sinistramente da alcuni invidiosi della sua gloria, et per privata passione non fusse stato persuaso a ritenerla, come seguì con manifestissimo danno, et irreparabile pregiudizio.

Felhasznált irodalom

ASV Archivio Segreto Vaticano, Fondo Borghese

ASVe Archivio di Stato di Venezia, Senato, Germania

Bagi 2013 *Bagi Zoltán Péter*: Egy kudarc okai. Kanizsa 1601. évi ostroma. *Aetas*, 28. (2013) 1. sz. 5–30.

Bagi 2016 *Bagi Zoltán Péter*: „Én alig voltam erősb és rettenetesb harczon és viadalon, mint ez vala”. A keresztény és oszmán főszereg harca 1601-ben. *Iszka-szentgyörgy*, 2016.

Banfi 1939, 1940 *Florio Banfi*: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 40. (1939) 1–33.; uo. 41. (1940) 143–156., 213–228.

Brunelli 2018 *Giampiero Brunelli*: La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria (1595–1601). Roma, 2018.

Errante 1915 *Vincenzo Errante*: Forse che sí forse che no. La terza spedizione del Duca Vincenzo Gonzaga in Ungheria alla guerra contro il Turco (1601) studiata su documenti inediti. *Archivio Storico Lombardo*, 42. (1915) 15–114.

Hadnagy–Papp 2003

Hadnagy Szabolcs–Papp Sándor: Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben. *Aetas*, 18. (2003) 2. sz. 118–153.

Huszthy–Kanász–Szovák 2018

Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: A hadi kudarc állatorvosi lo-
va. Ercole Torbidi jelentései Kanizsa 1601. évi ostromáról – Forrásközlés.
In: *Vestigia* II. Magyar források Itáliából. Szerk.: Domokos György–Kuffart
Hajnalka–Szovák Márton. Budapest, 2018. 143–172.

Kanász 2019

Kanász Viktor: Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékei-
ről. *Castrum. A Castrum bene Egyesület folyóirata*, 22. (2019) 79–92.

Kruppa 2018

Kruppa Tamás: Egy epizód a tizenöt éves háborúból. Adatok Giovanni
Marco Isolano gróf magyarországi pályafutásához. *Hadtörténelmi Közlemé-
nyek*, 131. (2018) 3. sz. 719–735.

Kruppa 2018

Kruppa Tamás: Várad ostromának emlékezete. Giovanni Marco Iso-
lano gróf jelentése a vár és a város 1598. évi ostromáról. *Lymbus. Magyarástudo-
mányi Közlemények* (2018) 155–192.

Pálffy 2002

Pálffy Géza: A Bajcsavárig vezető út. A stájer rendek részvétele a Dél-
Dunántúl védelmében a 16. században. In: Bajcsavár: egy stájer erődít-
mény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk.: Kovács Gyön-
gyi, ford. Horváth Katalin. Zalaegerszeg, 2002. 11–26.

Tojfl 2002

Leopold Tojfl: Bajcsavár története stájer levéltári források alapján. In:
Bajcsavár: egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második
felében. Szerk.: Kovács Gyöngyi, ford. Horváth Katalin. Zalaegerszeg, 2002.
27–40.

Tóth 2000

Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000.